

DIE HEIDELBERGSE KATEGISMUS AS KERKLIKE SIMBOOL.

Die Hervormers het onderskeid gemaak tussen die sigbare en die onsigbare Kerk.¹⁾ Aan die eenkant is dit gedoen teenoor Rome wat die menslike leer en instelling tot iets onfeilbaars verhef het, en aan die anderkant teenoor die Anabaptisme wat weer op 'n arrogante wyse alle kerkverband verwerp het. Die onsigbare Kerk is die vereniging van gelowiges wat deur God uitverkies en geroep is; hulle is die lede van die liggaam van Christus en is as sodanig die wese van die gemeente. Hierdie onsigbare Kerk openbaar hom op aarde in 'n sigbare gedaante, 'n sigbare Kerk. Maar dit is soos alles op aarde, onvolkome. Die verskyningsvorm van hierdie sigbare Kerk is die *leer*, die *diens* en die *tug*. Die leer, d.w.s. die belydenis wat die uitdrukking is van die Christelike geloofslewe soos dit op 'n gegewe oomblik deur die Kerk uitgespreek is; die *diens*, d.w.s. die uitwendige erediens in die openbare samekomste van die Kerk, waar die Evangelie deur die voorganger verkondig word en die gemeente as een geheel handelend optree²⁾; die *tug*, d.w.s. die kerklike dissipline, die kerklike organisasie en bestuur, en nie net die kerklike bestraffing en vermaning nie, soos die betekenis van die woord *tug* in ons dae is. Met ander woorde, as die drie verskyningsvorms van die uitwendige sigbare Kerk noem ons die belydenis, die erediens en die kerkorganisasie.

Die Kerkhervorming was 'n hervorming van hierdie verskyningsvorms van die sigbare Kerk. Dit was 'n hervorming van die kerkleer, die kerklike erediens en die kerkorganisasie. Dit was dus nie net 'n hervorming van „hoof en lede” d.w.s. van die priesterskap nie, soos dit in die eerste helfte van die vyftiende eeu deur die konsilies van Pisa, Konstans en Basel voorgestaan is. 'n Hervorming van die priesterskap is geen kerkhervorming in hierdie sin van die woord nie. Maar dit is net so onjuis en net so onprotestants om van die kerklike afskei-

¹⁾ Die uitvoerige bewysmateriaal van wat in hierdie artikel behandel is, is by die drukker en sal sodra omstandighede dit toelaat, in boekvorm in die serie: „Publikasies van die Universiteit van Pretoria” verskyn.

¹⁾ Joh.—Calvyn: Institutio IV, 1:7 John Knox: The Confession of Faith (1560) Cap. XVI (Works of John Knox, vol. II p. 108, The Thirty-nine Articles of the Church of England (1563 en 1571), art XIX: Confessio Helvetica Posterior (1566) ch. XVII: The Irish Articles (1615), art. 68 en 69; The Westminster Confession (1647) ch. XXV.

²⁾ Vgl. oor die openbare erediens Prof. dr. E. F. Kruyf: Liturgiek ten dienste van Dienaren der Ned. Hervormde Kerk (Groningen 1901).

dings in Nederland in die jare 1834 en 1886 en in Suid-Afrika in die jaar 1859 as van 'n „Reformasie” of 'n „Hervorming” te praat. Aan die kerkleer is in daardie jare niks verander nie; in die erediens is alleen die Evangeliese Gesange afgeskaf en in die kerkorganisasie is alleen gepoog om die bestaande kerklike reglemente deur dié van Dordrecht van die jare 1618 en 1619 te vervang, maar dit was nie ten volle moontlik nie, omdat die Dordtse kerkorde verouder was en mens die wysers van die klok nie 'n paar honderd jaar kan terugsit nie. Die Dordtse kerkorde is verouder en daarom moes die Gereformeerde Kerk in Nederland sowel as in Suid-Afrika daarnaas noodwendig 'n reeks sinodale bepalings maak wat daar dieselfde plek inneem as wat die kerklike wette en bepalinge by die Ned. Hervormde en die Ned. Gereformeerde Kerke inneem.³⁾

Die Hervorming van die sestiende eeu was 'n hervorming van die kerklike organisme. Die hervorming van die Roomse kerkleer het, wat Nederland aanbetref, sy beslag begin kry toe die Nederlandse Geloofsbelydenis van 1561 as die kragtige uitdrukking van die geloofswaard van die Kerk aanvaar is, die hervorming van die Roomse erediens toe die psalmberyming van Datheen met die liturgiese geskrifte in 1566 verskyn het, en van die Roomse kerkorganisasie toe die Konvent van Wesel in 1568 'n ontwerp vir die kerklike bestuur vervaardig het. Daar was toe 'n belydenis, 'n leidraad vir die erediens en 'n leidraad vir die organisasie van die Kerk. Ons sou dus kan sê dat die Hervormde Kerk van Nederland sy sigbare verskyningsvorm tussen die jare 1561 en 1568 begin aanneem het. Die wortel lê egter dieper reeds in die jaar 1523 toe die eerste martelaarsbloed gevloei het.⁴⁾

Die Nederlandse Geloofsbelydenis is dan ook by uitnemendheid die belydenisskrif van die Ned. Hervormde Kerk. Die Dordtse Leerreëls, die jongste van die Drie Formuliere van Enigheid, is niks anders dan 'n nadere verklaring en uitlegging van een artikel van die Nederlandse Geloofsbelydenis nie, nl. art. 16 wat oor die Uitverkiesing handel en dit staan op een lyn met die Consensus van Zurich (1549) en die Consensus van Geneve (1552) wat albei van die hand van Calvyn is en oor onderdele van die kerkleer handel, die eerste oor die Avondmaal en die tweede oor die Uitverkiesing.

Wat die Heidelbergse Kategismus aanbetref, dit is eers geleidelik 'n dertigtal jare na die ontstaan van die Nederlandse Geloofsbelydenis as kerklike simboliese geskrif beskou. Dit bevat nie leerstellings wat

³⁾ In Holland het die Chr. Gereformeerde Kerk meermale 'n handboek uitgegee wat die „Synodale Besluiten” bevat het, terwyl die Gereformeerde Kerk in S.A. verskillende kere 'n „verzameling van die Algemeene Bepalingen der Synoden” die lig laat sien het. Hierdie laaste is vir die geskiedenis van die Gereformeerde Kerk in S.A. van groot belang.

⁴⁾ Vgl. Dr. J. J. van Toornbergen „De Symbolische Schriften der Ned. Hervormde Kerk, a.w. De Confessionele Praktyk der Ned. Herv. Kerk 1516—1619, p. XXI.

in die Nederlandse Geloofbelydenis ontbreek nie en wil die Geloofsbelydenis ook nie aanvul nie. Die verskil is 'n verskil in vorm, „Confessie en Catechismus zijn één, bij alle verschil in vorm, en bij verscheidenheid in ondergeschikte punten. Zij staan en vallen te zamen. Uit die beide geschriften blijkt ontegenzeggelijk dat de gemeenschappelijke grond van de Hoogduitsche en de Nederduitsche is: De Christus van het Evangelie de eeuwige en algenoegzame Middelaar Gods en der menschen, door wien alleen in Hem geloovenden zalig worden.”³⁾)

Die Nederlandse Geloofbelydenis was nie geskik om as leerboek vir die opkomende geslag te dien nie, en ook nie vir die volwasse mense uit die dae van die Hervorming nie wat in die Roomse Kerk opgevoed was, en vir wie die Hervormde kerkleer in menige opsig nog duister was. Daar was 'n behoefte aan 'n leerboek in die Christelike geloofsleer, en die Kategismus moes in daardie behoefte voorsien.

In hierdie artikel wil ons die oorsprong van die Kategismus onder oë sien, en dan nagaan hoe dit geleidelik as kerklike simbool erken is.

Die Heidelbergse Kategismus voer ons na die Palts, een van die sewe keurvorstelike gebiede wie se regeerders in die sestiende eeu die Duitse Keiser gekies het. Die hoofstad was Heidelberg, met 'n universiteit wat in 1346 gestig is.

Die Hervorming het eers langsaam in die Palts deurgedring.⁴⁾ Wel het Luther Heidelberg in 1517 besoek en bepaalde Evangeliese stellings daar verdedig, maar dit was eers in sy sterfjaar, 1546, dat die Hervorming daar daadwerklik onder keurvors Frederik II deurgevoer is. Melanchthon is in dieselfde jaar en weer in 1552 'n professoraat in die teologie aan die Heidelbergse universiteit aangebied, maar hy het dit van die hand gewys. Hy het egter as geestelike raadgewer opgetree, en in 1552 het hy tydens die regering van Otto Hendrik III 'n persoonlike besoek daar gebring met die bedoeling om die Universiteit op 'n Evangeliese grondslag te reorganiseer. Mens sou hom dus tot op sekere hoogte die Hervormer van die Palts kan noem. Hy was gematig van gees en het in teenstelling met Luther minder afwysend teenoor die Switsers gestaan, en het die Hervorming dan ook verder in 'n gematigde gees help deurvoer. Die Augsburgse Confessie is as leerstellige grondslag aanvaar, terwyl die erediens volgens die eenvoudige Swingliaanse wyse omgevorm is. Heidelberg het nou Protestante van uiteenlopende rigting aangetrek, maar hierdeur het daar verskillende botsings tussen aanhangers van die beskouings van Luther, Melanchthon Swingli en Calvyn gekom, en dit het so erg geword dat hulle eenkeer selfs handgemeen was.

³⁾ Dr. G. J. Vos Az.: Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk van 630—1842, tweede druk (1888) bls. 76.

⁴⁾ J. Wilhelmius: Historie der Reformatie van de kerken van de Paltz en Genève (twee dele 1745).

Dit was onder sulke omstandighede dat Frederik III, bygenaam Frederik die Vrome, in 1559 keurvors geword het.⁷⁾ Hy was een van die edelste persone onder die Duitse vorste en was gedetermineerd om die Hervorming te steun en om aan die twiste 'n end te maak.

Frederik is op 14 Februarie 1515 te Simmern gebore. Sy moeder wat uit die hertogelike huis van Baden gestam het, was 'n vrome vrou en was bekend vir haar vele werke van Christelike barmhartigheid. Hy het 'n deeglike en streng Roomse opvoeding ontvang. In 1537 is hy met die dogter van markgraaf Kasimir van Brandenburg Culmbach getroud. Sy was protestants en hy het deur haar die Bybel leer ken, en in 1546 het hy openlik tot die Hervorming oorgestaan.

In Februarie 1559 is Otto Hendrik, die keurvors van die Palts, oorlede. Hy het geen kinders nagelaat nie en is toe deur Frederik opgevolg. Die toestand waarin die Palts verkeer het, was allertreurigs. Die land was diep in die skuld en die bevolking moes swaar laste dra, terwyl daar op geestelike gebied die grootste onenigheid tussen die Protestante onderling geheers het. Daar is heftig oor die opvatting van Luther, Swingli en Calvyn in verband met die Avondmaalsleer getwis. Luther het hom nooit tenvolle losgemaak van die Roomse beskouing nie wat geleer het dat die brood en die wyn by die Avondmaal in wese in die liggaam en bloed van Christus verander. Hy het gesê dat die brood en die wyn wel nie in die liggaam en bloed verander nie, maar dat die liggaam en bloed van Christus onder die gedaante van brood en wyn tog in wese aanwesig is. Swingli het egter weer die Avondmaal enkel en alleen as 'n herinnering aan die lyde en sterwe van Christus beskou. Calvyn het met sy opvatting tussen Luther en Swingli gestaan. Christus was volgens hom nie liggaamlik aanwesig nie, maar tog waarlik en wesenlik op besonder geestelike wyse.

Melanchthon het weer 'n standpunt tussen Luther en Calvyn ingeneem. Sy houding was baie versoenend, en niemand het groter afkeer van hierdie twiste oor die Avondmaal gehad as hy nie. Reeds in 1550 het hy aan 'n vriend geskryf dat hy wens dat hy net soveel tranes kon ween as wat daar water in die riviere Elbe en Weser was, want dit sou miskien sy smart wegneem uit sy binneste oor al die getwis in verband met die Avondmaal.

Frederik het met sy aanvaarding van die keurvorstelike waardigheid voor hierdie bitter stryd oor die Avondmaal te staan gekom. Hy het hom om raad en voorligting tot Melanchthon gewend, wat sy gevoelens dan ook helder geformuleer het en aan hom gestuur het. Frederik het hom na aanleiding hiervan soms vir hele dae en nagte

⁷⁾ August Kluckhohn: *Briefe Friedrichs des Frommen mit verwandten Schriftstücken* (2 dele Brunswyk 1868—1872); idem: *Friedrich der Fromme, Churfürst von der Pfaltz* (Nördlingen 1879) A. W. Bronsveld: *Een Vroom Vorst: Stemmen voor Waarheid en Vrede* 1879, bls. 125—144. 223—237, 35—376.

in die Bybel verdiep en ook die godgeleerde geskrifte. In Julie 1560 is in sy teenwoordigheid te Heidelberg 'n teologiese disputasie oor die vraagstuk gehou. Die Lutherse en Switserse teoloë het so skerp teenoor mekaar gestaan dat dit 'n diep indruk op Frederik moes maak. Hy het dan ook sy droefheid hieroor uitgespreek en verklaar dat die disputasie hom geleer het om met groter erns as te vore te bid.

Hierdie Avondmaalstryd het nie tot die Palts beperk gebly nie. Dit het tot verskillende gebiede in Duitsland deurgedring, waar daar skeuring gedreig het, wat vir die Protestantisme noodlottig kon word. Die Protestantse vorste het dit ingesien en wou alles doen om dit te verhoed, en met die oog hierop is vanaf 20 Januarie tot 8 Februarie 1561 'n samekoms in Naumburg gehou om 'n godsdienstige eenheid te verkry op grond van die Lutherse kessie van Augsburg.⁸⁾ Die Konsilie van Trente sou spoedig weer geopen word, sodat dit gebiedend was om teenoor Rome een front te toon. Die samekoms het egter nie aan sy doel beantwoord nie en die gewenste uitkoms is dan ook nie bereik nie. Dit het geblyk dat sommige uitgawes van die Augsburgse kessies wat as grondslag van eenheid moes dien in verband met die avondmaalsleer wat juis die punt in geskil was, verskillende van mekaar afwykende lesings bevat het.⁹⁾

Frederik het hom te Naumburg feitlik van die Augsburgse Kessie losgemaak. Dit het vir hom nie meer ten volle die gesag van 'n belydenisskrif gehad nie. Op die stuk van die Avondmaal was dit te papisties, en dit het hom duidelik geword dat Luther hom daarin nooit volkome vrygemaak het van bepaalde Roomse beskouings nie. Maar dit wil nie sê dat Frederik hom nou blindelings in die arms van die Switserse Reformatore gewerp het nie. Hyself het immers verklaar: „Wij erkennen Godlof dat wij Christenen zijn, in Christus', en niet in Zwingli's, Calvyn's of Luther's naam gedoopt. Wij houden deze mannen en anderen voor menschen en werktuigen Gods; door

⁸⁾ R. Calinich: *Der Naumurger Fürstentag* (Gotha 1870); Kluckhohn: *Briefe Frederichs des Frommen I.* bls. 154 v.v.; idem: *Frederich der Fromme* bls. 79 v.v.

⁹⁾ Die oorspronklike tekste van die Augsburgse Kessie van 1530 was reeds in 1561 nie meer te vinde nie, en van die bestaande herdrukke het die Duitse teks gelees dat die ware liggaam en bloed van Christus werklik „unter Gestalt des Brots und Weins" aanwesig is en uitgedeel word aan hulle wat die avondmaal ontvang. Dit was vir Frederik te papisties. Die Latynse teks was minder bedenklik omdat die woorde „unter Gestalt des Brots und Weins" daar nie in voorkom nie, en alleen gelui het dat liggaam en bloed van Christus werklik aanwesig is en aan die wat die avondmaal ontvang, uitgedeel word (distribuantur). Melancthon het die Latynse teks in 1540 verder versorg en meer met Calvyn in ooreenstemming gebring deur dit te laat lees dat die liggaam en bloed van Christus met brood en wyn werklik aan hulle wat die avondmaal ontvang, vertoën word (exhibeantur), met weglating van die slotwoorde waarin die gevoelens van die wat anders hieroor dink, afgekeur word. Die teks van 1530 word die IVARIATA genoem, en die van 1540 die VARIATA. Sien oor hierdie tekste Philip Schaff: *A History of the Creeds of Christendom* (Londen 1877) bls. 237—242.

wie Hij, naar het ons toeschijnt, veel goeds in de wereld tot stand gebracht heeft; wij houden het ervoor dat zij veel goeds geschreven hebben, maar ook veel hebben gedwaald; zoodat wij dan ook de geschriften van deze en andere menschen in zooverre aannemen, als zij met Gods Woord overeenstemmen, en het overige laten wij varen, gelijk zij ook zelve willen dat er mee gehandeld zal worden".¹⁰⁾ Hy het selfstandig te werk gegaan en hom gedronge gevoel om die antwoord op die vraag wat 'n Christen moet glo, alleen aan die Skrif ontleen. Hoewel hy Swingli en Calvyn hoog geag het, het hy tog van hulle geskifte weinig of niks geles nie.¹¹⁾

Frederik het aan die professore van die Heidelbergse Universiteit en aan lede van die kerkraad opgedra om 'n kategismus op te stel wat die gemeente as leidraad moes dien. Met geen een van die bestaandes was hy tevrede nie.¹²⁾ Hy het aan die uitvoering van hierdie opdrag self 'n daadwerklike aandeel geneem en kon later met reg van „meinen Catechismus” praat.¹³⁾ Die samestellers het van verskillende bestaande kategismusse gebruik gemaak.¹⁴⁾

Die eerste ontwerp is deur die professor in die dogmatiek, Sacharias Ursinus, vervaardig. Dit was in Latyn opgestel en het 325 vrae bevat, terwyl die genadeverbond die uitgangspunt was. Die keurvors was daar nie mee tevrede nie. Hy het dit nie alleen te groot gevind nie, maar wou ook 'n kort en duidelike uiteensetting van die betwiste leerstuk oor die Avondmaal gehad het, en daarom het Ursinus opdrag gekry om 'n nuwe ontwerp te maak. Hierdie tweede ontwerp was baie korter as die eerste en het slegs 108 vrae getel. Die leidende gedagte was nie meer die genadeverbond nie, maar die troos en die verlossing. Ursinus het in hierdie nuwe ontwerp die skema van die *Loci Communes* van Melancthon gevolg wat op die brief aan die Romeine berus, naamlik die *ellende* van die mens, Romeine 1:18—3:20; die *verlossing*, Romeine 3.21—11:36; die *dankbaarheid*, Romeine 12:1 v.v. Die gedeeltes van die eerste ontwerp wat oor die verhouding van God tot die sondige dade van die mens gehandel het, is weggelaat, en so ook die uitvoerige verhoog oor die vraag of God nie onregverdig is ten opsigte van die mense wat Hy nie groep het

¹⁰⁾ Aanhehaal deur ds. M. J. Goddefroy: De Kerkkwesie niet een Leer- maar een Levenskwesie, bls. 10.

¹¹⁾ Kluckhohn: Briefe II, bls. 688.

¹²⁾ Frederik se self dat die Heidelbergse Kategismus opgestel is „mit Rath und Zuthun unserer gantzen theologischen Facultet, auch allen Superintendenten und fürnehmsten Kirchendienern.” Sien die standaardwerk van prof. M. A. Gooszen: De Heidelbergse Catechismus. Textus Receptus toelichtende Teksten. (Leiden 1890). Idem: De Heidelbergse Catechismus en het Boekje van de Breking des Broods, in het jaar 1563—64 bestreden en verdedigd. (Leiden 1892).

¹³⁾ Gooszen: De Heid. Catechismus Textus Receptus, bls. 28.

¹⁴⁾ Soos die van Swingli, Oecolampadius, die van St. Gallen, Leo Judae, Bullinger, Calvyn, á Lasco Martin Micron, die Emdense. Sien Gooszen: De Heid. Catechismus. Textus Receptus, bls. 31—61.

nie. Verder is die uiteensetting van die kerklike bediening baie verkort. Die Kerk het nie 'n besondere stand wat met goddelike gesag beklee is nie, maar slegs 'n prediking van Gods Woord, terwyl die uitoefening van die tug uit die hande van die predikante na die hele gemeente oorgeplaas word. Die leerstuk oor die Avondmaal is in hierdie tweede ontwerp meer Swingliaans as die eerste.

Die eindreaksie van hierdie tweedé ontwerp is toe aan Olevianus opgedra wat dit ook in Duits moes vertaal. Die Keurvors het dit egter self ook nagegaan en verbeterings aangebring. Toe dit eindelijk gereed was het dit uit 128 vrae bestaan, en in Januarie 1563 is dit deur die Heidelbergse „Sinode” goedgekeur. Dit was die geboorte van die beroemde Heidelbergse Kategismus, wat hom tot vandag toe gehandhaaf het, en een van die mees algemeen gebruiklike kerklike leerboeke in die Protestantse Kerk is.

Die eerste uitgawe het dus een vraag minder gehad as die latere uitgawes. Die teenswoordige tagtigste vraag wat oor die onderskeid tussen die Nagmaal en die Paapse Mis handel, het ontbreek. In dieselfde jaar het daar 'n tweede en 'n derde druk verskyn waarin 'n nuwe vraag tussen die nege-en-sewentigste en tagtigste ingevoeg is, en wat in die derde uitgawe selfs weer uitgebrei is. Aan die end van die Kategismus is gesê dat die nuwe vraag op bevel van die Keurvors toegevoeg is. Dit beteken egter nie dat die Keurvors die inisiatief hiervoor geneem het nie. Noukeurige ondersoekings het aan die lig gebring dat die Keurvors eers gehandel het nadat Olevianus sy aandag daarop gevestig het dat dit nodig was om die Kategismus op hierdie punt aan te vul.¹⁵⁾ Die konsilie van Trente het die jaar te vore, 1562, allerhande besluite oor die Mis geneem, met verskillende vervloekings van diegene, n.l. die Protestante, wat dit daar nie mee eens is nie.¹⁶⁾ Dit is dan ook baie waarskynlik met die oog hierop dat die nuwe vraag tagtig die Mis 'n verloëning van Christus noem en 'n vervloekte afgodery. Luther het reeds in 1537 in die Smalkadiese Artikels die Mis die „grootste en verskriklikste gruwel genoem, die grootste van al die „paapse afgodery,” en 'n „drakekert wat baie ontuig en uitvaagsels van allerhande afgodery” voortbring.¹⁷⁾

In die jaar 1566 moes Frederik 'n baie heftige aanval oor sy Katechismus verduur. Die godsdiensvrede van Augsburg het in 1555 die regte van die Protestante erken en het bepaal dat elke land die godsdiens van sy vors sou volg. Maar dit het alleen vir die Lu-

¹⁵⁾ Ds. H. H. Barger: *De Heidelbergsche Catechismus* (Utrecht 1914), bls. 536—538.

¹⁶⁾ Philip Schaff: *The creeds of the Greek and Latin Churches* (London 1877) bls. 176—186; N.S.P.A.: *Het Alderheyligste Concili van Trente*, (Antwerpen 1637), bls. 241—251.

¹⁷⁾ Die Smalkadiese Artikels deel II art. I, in Lic. Dr. Julius Boehmer: *Martin Luthers Werke* (Stuttgart 1907) bls. 505.

therse Protestante gegeld, en die aanhangers van die Switserse Hervorming was daarvan uitgesluit. In die jaar 1566 het die Keiser 'n ryksdag in Augsburg saamgeroep, en 'n groep Lutherse ryksvorste is daarheen met die doel om, deur opstokery van bepaalde teoloë, Frederik by die ryksdag aan te kla omdat hy die Augsburgse Konfessie deur die Heidelbergse Kategismus laat vervang het. Hy moes daarom van die voorregte van die godsdiensvrede uitgesluit word, en daar is selfs gemompel dat dit sy lewe kon kos. Van bevriende kant is hy dan ook ernstig gewaarsku om nie na die ryksdag te gaan nie. Hy het egter geweier om weg te bly. Vol geloof en moed is hy na Augsburg, en toe die Keiser hom daar beveel het om sy kerklike instellings saam met die Kategismus af te skaf, het hy sy beroemde redevoering gehou waarmee hy op kragtige en waardige wyse sy geloof bely het. Hy het gesê dat hy die Kategismus graag as sy belydenis erken, want dit is so sterk op die Skrif gefondeer dat dit nie omver gestoot kan word nie. En as iemand hom op grond van die Skrif van die teenoorgestelde sou oortuig, of so 'n persoon oud of jonk was, geleerd of ongeleerd, vriend of vyand, ja, die geringste kombuis- of stalkneg, hy sou hom daaraan onderwerp en aan Gods Woord gehoorsaam wees. Volgens 'n ou oorlewing het die Keurvorst van Sakse na die redevoering na hom toe gegaan en die hand op sy skouer gelê en gesê: „Frits, u is vromer as ons almal.” Of hierdie oorlewering juis is of nie, die nageslag het hom tereg met die bynaam van Frederik die Vrome vereer. Professor Gooszen vergelyk sy optrede te Augsburg met dié van Luther voor die ryksdag van Worms.¹⁸⁾ Die Keiser was nie met sy antwoord tevrede nie en het gesê dat daardie „ongedierte” verdalg moes word. Maar die ryksdag was nie by magte om iets aan hom te doen nie.

In dieselfde jaar 1563 waarin die Heidelbergse Kategismus aangeneem is en verskyn het, het daar twee vertalings in Nederlands verskyn, die een in Emden en die ander in Heidelberg.¹⁹⁾ Hierdie laasgenoemde was gemaak deur Petrus Datheen en het sy weg in die Nederlandse Kerk gevind. Versover my bekend het niemand nog die aandag daarop gevestig waarom dit juis die vertaling van Datheen was en straks in 1566 juis die liturgie agter die psalmberyming van Datheen wat die voorkeur geniet het en deur die Kerk aangeneem is. Daarom is dit nie van belang om enigsins uitvoerig daarop in te gaan nie. Hier word egter alleen die Kategismus bespreek terwyl ek hoop om in 'n latere artikel oor die liturgie te handel.

Vanaf omstreeks 1544 het ten gevolge van die heftig wordende geloofsvervolging in die Nederlande 'n gestadige stroom van vlugte-

¹⁸⁾ De Heidelbergse Catechismus. Textus Receptus, bls. 29.

¹⁹⁾ Prof. dr. J. I. Doedes: De Heidelbergse Catechismus in zijn eerste levensjaren: 1563—1567 (Utrecht 1867); idem: Nieuwe Bibliographisch-Historische ontdekkingen (Utrecht 1876).

linge na die buiteland gegaan waar hulle in verskillende plekke vlugteling-gemeentes gestig het.²⁰⁾ Die belangrikste was Oosfriesland met sy hoofstad Emden. In hierdie graafskap was Nederlands tot aan die einde van die agtiende eeu die kerktal.²¹⁾ Emden word met reg die bakermat van die Ned. Hervormde Kerk genoem.²²⁾ Bo die hoofdeur van die groot kerk is 'n steen waarop 'n skip met drie Hollandse vlae en die opskrif „Scheppen Christi” en die volgende woorde daarom heen :

Godts Kerck vervolgt verdreven
Heeft Godt hier troost gegeven.

In 1689 het die Emdense predikant, ds. Alb. Altona, die volgende vers gemaak :

Als een moeder in haar schoot
Borg zij ballingen in noodt,
Hollands toevlucht, Brabants schuil,
Afgronds ondergang en kuil.

Behalwe in Oosfriesland was daar vlugteling-gemeentes in Engeland in stede soos Londen, Sandwich, Norwich, Maidstone, Yarmouth, Stanford, Ipswich, Thetford, Dover en Colchester. Verder in stede van vorstedomme ten ooste van Nederland, tans wes-Duitsland, soos Keulen, Aken, Wesel, Goch, Emmerik, Kleef, Frankford en Frankenthal. Vir ons doel hier is dit alleen nodig om op Frankenthal die aandag te vestig.²³⁾

In die middel van die jaar 1562 het 'n sestigtal vlugteling-families onder leiding van die bekende Petrus Datheen in die Palts aangekom. Die Keurvors het hulle baie vriendelik en welwillend ontvang. Hy het die vroeëre Augustynerklooster Frankenthal aan hulle as woonplek gegee,²⁴⁾ maar hy het van hulle verlang dat hulle hul aan die bestaande orde van sake in die Palts sou onderwerp, wat met die oog op al die hierbo vermelde moeilikhede waarmee hy te kampe had, heeltemaal verstaanbaar is. Daar is 'n offisiële akte opgestel en onderteken wat die voorwaarde van hulle opname in die Palts bevat

²⁰⁾ Dr. A. A. van Schelven: De Nederduitsche Vluchtelingen Kerken der XVIIe eeuw in Engeland en Deutschland ('s Gravenhage 1909); Prof. dr. L. Knappert: Het ontstaan en de vesting van het Protestantisme in de Nederlanden (Utrecht 1924), bls. 290—307.

²¹⁾ Ten ooste van Nederland was in die sestiende, sewentiende en agtiende eeu verskillende graafskappe wat kultureel tot Nederland behoort het en waar in Nederlands gepreek is. Predikante uit Nederland en hierdie graafskappe is dan ook oor en weer beroep. In die loop van tyd is hierdie gebiede geleidelik verduits en die Nederlandse taal uitgeroei. Sien F. Dekker: Voortrekkers van Oud Nederland (Den Haag 1938) bls. 51—65; Prof dr. M. Bokhorst: Nederlands of Duits? Historiese studies Julie—Oktober 1940, bls. 102—110.

²²⁾ J. Douwes: Een bezoek aan Emden de bakermat onzer Kerk. In Het Hervormd Weelblad, 12, 19, 26 September, 17, 24 en 31 Oktober 1929.

²³⁾ Van Schelven bls. 234—258; Knappert, bls. 306—307.

²⁴⁾ Frankenthal is ongelukkig in die dae van Lodewyk XIV deur die Franse verniel waardeur die belangrike argiefstukke van die gemeente ongelukkig verlore gegaan het, wat vir die geskiedskrywing 'n onherstelbare verlies is.

het. In die tweede artikel is duidelik bepaal dat hulle in die leer en in die seremonies nie van die Paltsiese kerkorde sou afwyk nie. Onder kerkorde word hier ooreenkomstig die sestiende eeuse betekenis van die woord liturgie en die vorms van die erediens verstaan.²⁵⁾ Dit spreek vanself dat met die invoering van die Kategismus in die Palts dit van die Nederlandse vlugtelingegemeente verwag is om dit ook te gebruik, en daarom het Datheen dadelik aan die werk gegaan, met die gevolg dat hy nog in dieselfde jaar 'n Nederlandse uitgawe die lig laat sien het. Die titel was: *Catechismus ofte onderwysinge in de Christelycke leere, also die in den Kercken ende Scholen Kueruoerst-litcken Paltz geleert werdt. In de Nederduytsche Spraecke ouergeset. MDLXIII.* Die enigste eksemplaar wat hiervan nog bestaan, was in die besit van prof. dr. J. I. Doedes wat dit in 1881 opnuut uitgegee het.²⁶⁾

In 1566 het die psalmberyming van Petrus Datheen die lig gesien. Agter hierdie Psalms is o.a. ook die Heidelbergse Kategismus afgedruk. Die beryming het ingang gevind, en toe twee jaar later verskillende kerklike persone in Wesel saamgekom het en 'n ontwerp van kerklike bepalinge opgestel het wat moes dien tot organisasie van die Hervormde Kerk in Nederland, is met nadruk besluit dat hierdie psalmberyming van Datheen behou moet word. Hierdie bepaling het ongetwyfeld baie daartoe bygedra om die Kategismus wat altyd agter die psalmberyming gedruk is, bekend te maak en ingang te laat vind. Dieselfde Weselse samekoms het ook voorgestel dat die predikante by hul toelating tot die predikdiens gevra moes word of hulle met die leer van die Geloofsbelydenis en die Kategismus instem.²⁷⁾ Van 'n ondertekening was daar nog nie sprake nie. Verder is aanbeveel om by die kategisassie van die Franse deel van die Kerk die kategismus van Calvyn te volg, en in die Nederlandse deel liefs die Heidelbergse. Verpligtend was dit egter nie, want dit is vrygelaat tot op die volgende sinode.²⁸⁾

Die eerste nasionale sinode het in 1571 in Emden vergader, en daar is die Heidelbergse Kategismus weer aanbeveel, maar die ge-

²⁵⁾ In Duitsland kom die benaming „Kirchenordnung“ vir die bepalinge van die erediens reeds in 1523 voor. Die liturgie van John Knox, uitgegee in 1564, word „Book of Common Order“ genoem; die sinode van Westminster noem sy liturgie in 1645 „Directory for the Public Worship“, waarvan in 1651 in Amsterdam 'n Hollandse vertaling verskyn het met die naam „Kercken-ordeninge om den Openbare Godsdienst te pleghen.“ In die Nederlandsche Kerk is reeds in 1565 en 1566 die liturgie „Kerken Ordeninge“ genoem, terwyl die konvent van Wesel in 1568 in navolging van Calvyn die bepalinge oor die kerkorganisasie „legen“ d.i. „wette“ noem.

²⁶⁾ Prof. Doedes het egter nie die Datheense spelling behou nie. 'n Eksemplaar van hierdie herdruk wat ook al weer skaars geword het, is in my besit.

²⁷⁾ Weselse Artikels, hoofstuk II art. 8.

²⁸⁾ Weselse Artikels hoofstuk III, art. 2. Met die katkisasie is in daardie tyd nie die katkisasie vir die aanneming bedoel nie, maar die nadere verklaring van die kerkleer vir die hele gemeente, gewoonlik in die namiddagdiens. Hier uit het ons kategismusprediking gegroei.

meentes is tog vrygelaat om 'n ander kategismus te gebruik, solank dit maar ooreenkomstig Gods Woord was,²⁹⁾ terwyl alleen die Geloofs-belydenis „tot ghetuyghnisse der onderlingher eendrachtigheyt” onderteken moes word.³⁰⁾ Hoewel die Nasionale sinode van Dordrecht in 1578 met nadruk bepaal het dat in die Hollandse gemeente die kategismus „die metten Psalmen door Petrum Dathenum ouergesett” is, gebruik moes word,³¹⁾ was daar tog nog soveel onsekerheid dat op die nasionale sinode van Middelburg in 1581 gevra is watter kategismus die gemeentes moes gebruik, waarop geantwoord is dat dit die Heidelbergse moet wees.³²⁾

Van 'n ondertekening van die Kategismus hoor ons eers in 1586 toe die nasionale sinode van Den Haag bepaal het dat die skoolmeesters een van die twee, die Geloofsbelydenis of die Kategismus moes onderteken,³³⁾ terwyl vir die predikante die Geloofsbelydenis verpligtend was, sonder die keuse dat hulle in plek daarvan met ondertekening van die Kategismus kon volstaan. Maar op die provinsiale sinode van Zeeland wat in 1591 in Middelburg gehou is, is besluit dat die predikante in daardie provinsie ook of die Geloofsbelydenis of die Kategismus moes onderteken. So vind ons dat Geloofsbelydenis en Kategismus langsamerhand gelykgestel is, en dat in verskillende provinsiale sinodes van 'n ondertekening van die Kategismus gewag gemaak word.³⁴⁾ Die Dortse sinode van 1618—19 het uiteindelik op 17 Mei 1619 'n ondertekeningformulier vasgestel waarin hierdie praktyk algemeen verpligtend gemaak is, deur die Kategismus ook daarin op te neem nadat die sinode reeds op 1 Mei verklaar het dat die Kategismus „in alles met Gods Woord was ooreenstemmend”,³⁵⁾ waardeur dit ten volle as simboliese geskrif erken is.

Daar is aanduidings uit die jare 1574 en 1578 dat dit toe reeds in sommige gemeentes gebruiklik was om die Kategismus in die namiddaggodsdiens oefeninge uit te lê.³⁶⁾ In 1586 het die nasionale sinode van Den Haag hierdie gebruik verpligtend gemaak ³⁷⁾ en die

²⁹⁾ Acta van die sinode van Emden, art. 5.

³⁰⁾ Acta van die sinode van Emden, art. 2.

³¹⁾ Acta van die sinode van Dordrecht 1578, art. 54.

³²⁾ Partikuliere vrae op die sinode van Middelburg na aanleiding van die kerkorde van 1578, no 19.

³³⁾ Kerkorde 1586, art. 48. Die skoolmeesters het dikwels 'n aandeel gehad in die namiddagse katkisasie.

³⁴⁾ Dr. J. Reitsma en dr. S. D. van Veen: Acta der Provinciale en Particuliere Synoden, deel I—VIII (Groningen 1892—1899), onder: Register van Zaken: Catechismus (Heidelbergsche) onderteekening van den—.

³⁵⁾ Acta der Nationale Synode te Dordrecht (te Leiden by D. Donner s.j.) bls. 320 en 941.

³⁶⁾ Acta Prov. sinode Dordrecht. 16 Junie; Acta Nas. Sinode 1578, Cap. IV, art. 16.

³⁷⁾ Acta 1586, art. 61.

Dordtse sinode van 1618—19 het dit in die Kerkorde opgeneem.³⁸⁾

Daar het in die loop van die tyd verskillende preke oor en verklarings van Kategismus verskyn wat van hoë ontwikkeling van die teologie getuig.³⁹⁾ Soms is die Kategismus in 'n oordrewe taal genoem, sodat die gevaar ontstaan het om dit met die skrif gelyk te stel.⁴⁰⁾ In die agtiende eeu is dit selfs meermale op rym gesit sodat dit dan makliker geleer kon word!⁴¹⁾

In die sewentiende eeu het die skolastiek wat deur die Hervormers uitgestoot is, hom weer in die Hervormde teologie ingedring. Dit is eers deur Johannes Maccovius gepropageer wat van 1615 to 1644 professor in Franeker was,⁴²⁾ en daarna deur Gisbertus Voetius, van 1633 tot 1676 professor in Utrecht.⁴³⁾

Hierdie skolastiek het met al sy spitsvondighede in die sewentiende eeu sy invloed op die behandeling van die Kategismus op bedenklike wyse laat geld. As sprekende voorbeeld kan die katkisasie-

³⁸⁾ Ds. Joh. Jansen teken op bls. 296 van sy „Korte Verklaring van de Kerkordening” (Kampen 1923) te reg aan: „Het is niet juist bij de Catechismus-prediking een tekst af te lezen. De Zondagen rusten niet op één tekst, maar op verschillende teksten en op de doorgaande leer der Schrift. De Cathemismus-prediking is dus inderdaad Schriftprediking, maar niet over afzonderlijke teksten, doch over een korte samevatting van verschillende teksten over een bepaald onderwerp. Het vooropstellen van één tekst bij elken Zondag zou den indruk geven, dat de Catechismus niet de uitdrukking is van Gods Woord.”

³⁹⁾ Dr. G. D. J. Schotel: *Geschiedenis van den Heidelbergschen Catechismus* (Amsterdam 1863), bls. 242—262, 296—317.

⁴⁰⁾ Schotel: *De Openbare Eredienst der Nederl. Hervormde Kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw* (tweede druk, Leiden s.j.) bls. 327—334.

⁴¹⁾ Schotel: *Geschiedenis van den Ned. Catechismus*, bls. 282—295. Een so 'n berymde Kategismus is in my besit. Die volledige titel is: *De Luister der Hervormde Kerke, uitblinkende in het Kort Begrip der H. Godtgeleerdheit van den Heidelbergschen Catechismus, met deszelfs Vragen en Antwoorden, in digtmaat Gestelt door Christiaan Klaarbout.* (Amsterdam 1725). Voorin kom s.s. die volgende lofdig op die skrywer voor, deur Hendrik Fouree, „Krankenbezoeker in Amsterdam”:

Dus word door CHRISTIAAN, der Christ'nen roem geschet,
Die beide uit 't Oud en Nieuw Verbond, vertroosting zuigen,
In zedig Dichtmaat, dat Partyen tergt nog quetst,
Bebolwerkt door een Heyr onwraakbre schriftgetuygen.
De Waarheid blyft CONSTANT, van allen Laster vry.
Heb dank, vriend KLAARBOUT! voor Uw Bybel-Poëzy.

Hierdie Hendrik Fouree het in 1730 die hele Handeling van die Apostels in twee dele op rym uitgegee!

⁴²⁾ Dr. Kuyper jr.: *Johannes Maccovius* (Leiden 1899). Die skrywer het met hierdie studie aan die Vrye Universiteit van Amsterdam tot doktor in die teologie gepromoveer. Maccovius word deur hom so verheerlik dat prof. D. K. Wielenga van Kampen daarteen gewaarsku het: „Ik zou het een ramp achten voor school en kerk indien Maccovius als schutspatroon werd verkoren voor de herleeftde beweging op het gebied der Gereformeerde Theologie.” Sien dr. H. Bouwman: *Onder Veilige Hoede* (Kampen 1924) bls. 52.

⁴³⁾ Dr. A. C. Ducker: *School-Gezag en Eigen-onderzoek; Historisch-Kritische Studie van den strijd tusschen Voetius en Descartes* (Leiden 1861). Idem: *Gisbertus Voetius. Drie delen* (Leiden 1897—1914). Prof dr. F. E. Daubanton noem Voetius „de beste protestantsche scholastieker die ooit hier op aarde ademde . . . maar scholastiek is scholastiek, lood om oud ijzer!” Sien sy *Ter Inleiding tot die Didaktiek des Nieuwen Verbonds* (Utrecht 1916) bls. 38.

boek van ds. Cornelius Poudroyen genoem word wat in 1653 verskyn het.⁴¹⁾ Voetius verklaar in die aanbeveling „aen den Christelicken Leser” wat voor in die boek geplaas is, dat hy dit grondig nagesien en verander het sodat hy vertrou dat daar niks in voorkom wat met die Skrif of die kerkleer in stryd is nie. Die inhoud het dus sy volle goedkeuring weggedra.

In hierdie boek wat deur Poudroyen „eenvoudig onderwysinge” genoem word, stel hy op onvervalste skolastieke wyse die mees sonderlinge vrae. By die sewende vraag van die Kategismus waarin oor die val van die mens gehandel word, word die vraag gestel of die vrug van die verbode boom waar Adam en Eva van geëet het, ’n appel of ’n peer was, waarop as antwoord lui dat hy dit nie weet nie.⁴²⁾ By vraag 54 wat oor die algemeen Christelike Kerk gaan, word gevra of God die Kerk ook uit diere vergader.⁴³⁾ In verband met die sesde gebod word gevra of dit geoorloof is om mensvleis te eet. Die antwoord lui as volg: „Het kan geschieden dat de menschen in den uyttersten noot des hongers, of eten het vleesch van een dootd mensch ende onlangs begraven zijnde of datse de menschen slachten van wege den grooten honger, ende alsoo der selver vleesch eten, gelijk geschiet is in de belegeringe van Samaria ende ten tijde als de stadt van Jeruzalem belegerd was. Sommige meynen dat, in cas ymant anders van honger soude moeten sterven, op de eerste wijze ende maniere het geoorloft zoude zijn: overmits het den Medicijn-meesters geoorloft is, ende (gelijk tot noch toe niemant het selve geinprobeert noch berispt heeft) in de medicamenten gebruycken yet van een dootd lichaem: maer op de tweede wijze is het geensins geoorloft, want men moet geen quaet doen, opdat ’er goet uyt volge. Rom. 3:8. Men moet veel eer van honger sterven, als sodanigen dootslag begaan.⁴⁴⁾” In ’n aanhangsel word gevra of mens op die Roomse vaste-aand pannekoek mag bak.⁴⁵⁾ So kan nog baie soortgelyke voorbeelde aangehaal word, waaruit dit blyk hoe groot die verskil is tussen die gees wat uit hierdie katkisasieboek spreek en die van Frederik die Vrome en uit die Heidelbergse Kategismus. Dit is dan ook glad nie wonderlik nie dat iedere geskrif waarin die Kategismus op spitsvondige wyse behandel word deur droogheid gekenmerk word en aan die vergetelheid prysgegee word, behalwe wanneer dit as toonbeeld van agteruitgang miskien nog genoem word.

⁴¹⁾ Die titel is: Catechisatie. Dat is Een grondige ende eenvoudige onderwysinge over de Leere des Christelicken Catechismi Bestaande in Vragen en Antwoorden, Utrecht.

(Utrecht 1653). Dit beslaan 1240 bladsye. Hierdie boek is uiters seldsaam. Die eksemplaar wat in my besit is, is afkomstig uit die versameling van „Rariora” van prof. dr. J. I. Doedes.

⁴²⁾ Bls. 127.

⁴³⁾ Bls. 507.

⁴⁴⁾ Bls. 1031—1032.

⁴⁵⁾ Bls. 1239.

Die Kategismus het hom gehandhaaf en is in die loop van die tye in allerlei tale oorgesit. Van die Drie Formuliere van Enigheid van die Kerk is dit by die gemeente die meesbekende. In die Ned. Geref. Kerk van die Kaapkolonie is sedert 1842 die verpligte gebruik in swang gekom om „ten minste eens 'smaands'' oor die Kategismus te preek.¹⁹⁾ Die sinode van 1862 het dit verander in „minstens twaalf malen 's jaars.'' In die Ned. Hervormde Kerk het die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering in 1867 op voorstel van ds. A. J. Begemann dit as sy mening uitgespreek dat „het prediken uit den catechismus verpligtend is voor de predikanten onzer kerk,’’ en in 1869 is dit in die kerklike wetboek opgeneem, met die bepaling dat dit minstens twaalf keer per jaar moet geskied. Die Kategismus is nog altyd *die* kerklike leerboek by uitnemendheid.